

УДК 94:329(437)«1944/1948» DOI: 10.26661/swfh-2018-50-053

Словацьке питання в політиці Демократичної партії (1944 - 1948 рр.)

I.O. Шніцер

*Ужгородський національний університет,
Ihor.Shnitser@uzhnu.edu.ua*

Ключові слова:

Демократична партія, словацьке питання, Чехословацька республіка, федерація, празькі угоди.

У статті висвітлюється діяльність Демократичної партії, спрямована на вирішення словацького питання у повоєнній Чехословаччині. Партія підтримувала ідею федеративного устрою чехословацької держави, яка мала посприяти утвердженню в чесько-словацьких відносинах принципу «рівний з рівним». Демократи брали активну участь у розбудові словацьких державних органів влади та стежили за тим, щоб їх компетенція не обмежувалася центральною владою. Демократичній партії через складну внутрішньополітичну ситуацію в державі не вдалося знайти послідовного союзника у боротьбі з празьким централізмом. У результаті керівництво партії змушене було погодитися на три празькі угоди, які поступово зміцнили позиції центральних органів влади в Словаччині та підготували ґрунт для утвердження унітарного устрою в ЧСР. Автор доводить, що політика Демократичної партії в словацькому питанні в 1944-1948 рр. була не вельми успішною, оскільки партії не вдалося відстояти головні завоювання Словацького національного повстання.

The Slovak issue in the policy of the Democratic Party (1944 - 1948)

I. Shnitser

Uzhhorod National University

Key words:

the Democratic Party, Slovak issue, Czechoslovak Republic, federation, Prague Treaties

The author of the article shades the light of the views of the Democratic management on the ways of solving of the Slovak issue in the post-war Czechoslovakia. The author states the fact that, the party supported the idea of the federated system in the Czechoslovak state in the first postwar years. According to the point of view of the Democratic Party management, the federation was to guarantee a right for free national development in the spheres of politics, economics, and culture and to contribute to the establishment of the principle 'equal to equal' in the Czechoslovak relations. The participation of the Democrats in the development of the Slovak state authorities is described. The Democratic Party tries to prevent expansion of the powers of the central government of Slovak Republic by means of their restriction. This fact forced the Democrats to cooperate with Slovak communists. However, this union turned out to be unsteady, and soon the Democrats were to fight against Prague centralism and to agree with the Prague Treaties, which changed the positions of the central government authorities and prepared the basis for the establishment of the unitary system in Czechoslovakia. The Democratic Party could not resist this fact, as far as after the triumph on the parliamentary elections in 1946 it had to defend against the false accusation by the communists and to defend its right for existence.

Визнання лідерами антигітлерівської коаліції чехословацької влади на чолі з Е.Бенешем за єдиного легітимного представника інтересів чеського і словацького народів та вступ Червоної армії на територію Центральної Європи привели до того, що шкала можливих варіантів вирішен-

ня словацького питання на рубежі 1944-1945 рр. була обмежена визначенням державно-правового становища Словаччини в складі Чехословацької республіки (далі ЧСР). І якщо словацькі політики після національного повстання 1944 р. підтримували ідею федеративного устрою держави,

представники чеських партій не втрачали надій відстояти повернення до унітарного устрою дпомонхенської республіки.

У повоєнній Словаччині існувала двопартійна політична система, яка була представлена Демократичною партією (далі ДП) та Словацькою Комуністичною партією (далі КПС). Відтак не дивно, що більшість істориків дотримуються двомірного підходу до оцінки ДП, вважаючи її зібранням усіх суспільно-політичних сил Словаччини, що протистояли комуністам [1, с.40]. ДП стояла на сторожі національних інтересів словацького народу, які були легітимізовані Словацьким національним повстанням 1944 р. Нагадаємо, що 1 вересня 1944 р. була видана Декларація словацького народу, яка проголошувала Словацьку національну раду верховним державним органом, який перебирає на себе всю законодавчу, адміністративну та виконавчу владу в Словаччині, а також відповідальність за вирішення питань політичного, економічного, соціального та культурного життя словаків. У даній статті автор ставить за мету розглянути політику Демократичної партії в словацькому питанні в 1944-1948 рр.

Історію створення та діяльності ДП вивчали словацькі історики М.Барновський та М.Сірний. Зокрема М.Сірний є автором ґрунтовної праці «Словацькі демократи 44-48. Нариси з історії Демократичної партії в Словаччині в 1944-1948 рр.». Серед чеських дослідників дану проблематику досліджували Я.Ріхлік та І.Козак. В Україні різні аспекти діяльності словацьких демократів в 1944-1948 рр. вивчали І.Вовканич, М.Кріль та Є.Пугач.

Процес формування ДП розпочався під час Словацького національного повстання 1944 р. (далі СНР). На той час демократи ще не були конституційною політичною партією, а являли собою конгломерат різних політичних течій і груп так званого «громадянського блоку» [2, с.152], який включав усі партії довоєнної Словаччини, окрім КПС та Глінківської словацької людової партії. Однак це не завадило її керівництву в ході СНР оприлюднити власну політичну програму, у якій, серед іншого, проголошувалося право словаків на вільний національний розвиток у політичній, економічній та культурній сфері [3, с.261].

Представники ДП брали активну участь у розбудові та роботі національних органів влади – Словацької національної ради (далі СНР) та Корпусу уповноважених (далі КУ) [4, с.146-147]. Період організаційного становлення ДП завершив з'їзд партії в місті Мартін 7-8 липня 1945 р.

На ньому делегати обрали нове керівництво ДП на чолі з Й.Леттріхом, затвердили статутні документи партії та схвалили резолюцію, у якій визначили головні завдання демократів на найближчий час. Партія закликала зберегти здобутки СНР та наділити СНР і КУ такими повноваженнями, щоб вони могли вирішувати кадрові, економічні, культурні та соціальні питання в Словаччині [5, с.261]. ДП також вимагала формування органів державної влади в Словаччині на основі прямих загальнонародних виборів.

Після мартінського з'їзду розпочався другий етап розвитку ДП, а саме перетворення її в масову політичну партію. Вже у серпні 1945 р. у лавах ДП було близько 150 000 осіб, а у травні 1946 р. – понад 200 000 осіб [6, с.168]. Згідно з даними, які наводить М.Барновський, чисельність членів партії наприкінці 1945 – на початку 1946 рр. складала від 200 до 230 тис. осіб [7, с.225]. Зростання популярності демократів серед словаків було зумовлено кількома факторами. По-перше, ДП була єдиною не комуністичною партією Словаччини та поступово поглинула електорат аграрної, соціал-демократичної, людової та народної партій. По-друге, на користь ДП зіграла деструктивна політика словацьких комуністів та свавілля радянської армії.

У той же час у двопартійній словацькій політичній системі демократи мали стратегічно слабші позиції, ніж комуністи. Однак це не заважало двом партіям співпрацювати у вирішенні словацького питання. Демократи й комуністи виробили спільну платформу для переговорів СНР з чеськими партіями та чехословацькою владою в Москві у березні 1945 р. Вона полягала у підтримці ідеї федеративного устрою Чехословаччини та збереженні незалежності словацьких державних органів влади.

З такою пропозицією делегація СНР прибула в березні 1945 р. до Москви, де відбулися її переговори з представниками чеських політичних партій з приводу формування уряду Національного фронту чехів і словаків та програми відновлення єдиної ЧСР. На цих переговорах ідею про федеративний устрій держави було відхилено чеською стороною [8, с.215]. Тим не менше, у затвердженій Кошицькій програмі нового уряду від 5 квітня 1945 р. було записано: «Визнаючи, що словаки мають бути господарями на своїй словацькій землі так, як і чехи в своїй чеській Вітчизні, і що республіка буде відновлена як спільна держава рівноправних чеської та словацької націй, уряд підтвердить це важливими державно-політичними актами. СНР, що опирається на національні комітети в

населених пунктах і районах, буде визнано законною представницею самобутньої словацької нації, але й носієм державної влади на території Словаччини (законодавчої й виконавчої)... Спільні державні завдання центральна влада республіки буде виконувати в тісній співпраці з СНР і Корпусом уповноважених, як виконавчим урядовим органом СНР» [9, с.407]. Таким чином, Кошицька урядова програма визнавала самостійність словаків та зберігала наявні словацькі національні органи в якості носіїв влади на території Словаччини. Вона закріплювала асиметричну модель державно-правового устрою ЧСР, оскільки визнавала центральні та словацькі національні органи влади без аналогічних чеських. Недоліком документу було те, що у ньому не конкретизувалася форма майбутнього державного устрою ЧСР, ні компетенція словацьких національних органів влади. Ці питання залишалися відкрити для подальших переговорів.

Вже у травні 1945 р. чехословацький уряд запросив делегацію СНР до Праги на переговори щодо розмежування компетенцій центральних і словацьких органів влади. Напередодні переговорів демократи підготували проект федеративного устрою ЧСР, який передбачав існування в Чехії й Словаччині національних законодавчих та виконавчих органів влади. Загальнодержавні справи демократи вважали за доцільне передати до компетенції чехословацького парламенту та центрального уряду. Показово, що ДП у цьому питанні знову підтримали словацькі комуністи. Разом вони домоглися того, щоб сесія СНР схвалила проект федеративного устрою ЧСР за основу майбутніх переговорів у Празі.

Однак у ході переговорів 31 травня – 2 червня 1945 р. словацькі комуністи, під впливом своїх чеських колег, відмовилися від федеративного устрою з рівнозначними чеськими та словацькими органами влади та загальнодержавним центром. Втративши єдиного союзника в словацькому питанні демократи не наважилися на відкритий конфлікт з чеськими партіями та змушені були піти на компроміс з чехословацькою владою у вигляді першої празької угоди. Вона утверджувала асиметричну модель державно-правових відносин чехів і словаків. СНР залишалася носієм державної (законодавчої, урядової та виконавчої) влади на території Словаччини. Президент республіки отримував право видавати декрети по питаннях, що належали до спільної компетенції центральних і словацьких органів влади [10, с.430-431].

Перша празька угода була компромісом, який насправді нікого не задовольняв. СНР не зуміла

домогтися узаконення федеративного устрою держави, але й представникам чеських партій не вдалося відстояти повернення до унітарного устрою домюнхенської республіки. ДП оцінювала дану угоду досить позитивно, оскільки вважала, що вона може стати основою для подальших переговорів з чехословацькою владою щодо остаточного вирішення словацького питання в ЧСР [11, с.47].

ДП традиційно виступала на захист єдності ЧСР, але зі збереженням особливого статусу Словаччини. Показово, що термін «федерація», через можливість бути звинуваченими в дуалізмі чи навіть сепаратизмі, керівництво партії починаючи з середини 1945 р. намагалася не вживати. Що стосується автономії, то вона для демократів була неприйнятною з кількох причин. По-перше, партія не бажала допустити ремінісценцій з людацьким автономізмом міжвоєнного часу. По-друге, більшість демократів схилились до так званого «активізму», який передбачав активну участь словаків у загальнодержавній політиці. Як показав час, подібна тактика політичних пріоритетів ДП виявилася помилковою.

На рубежі 1945-1946 рр. на сторінках партійної періодики ДП стали з'являтися розлогі коментарі її представників щодо можливих варіантів вирішення словацького питання. Цікаво, що окрім прокламацій на захист єдності держави, рівності народів та необхідності збереження здобутків СНР, вони містили критику державного дуалізму та автономії. Також у партійній періодиці ДП того часу вказувалося на прорахунки першої ЧСР в словацькому питанні, які привели до виникнення автономістського руху, містилася критика теорії «чехословакізму», вимога децентралізації держави на основі регіоналізму, згадувалися чеські обіцянки дані словакам в Кошицькій урядовій програмі тощо [12, с.267].

На початку 1946 р. у чеських політичних колах стала активно обговорюватися необхідність збільшення повноважень чехословацьких органів влади в Словаччині, у тому числі й президента. У січні 1946 р. керівництво СНР виступило з ініціативою провести нові переговори між центральним урядом, СНР та КУ. Вони відбулися 9-11 квітня 1946 р. у Празі та завершилися підписанням другої празької угоди.

Представники ДП у ході переговорів визнали, що обсяг повноважень президента ЧСР в Словаччині є недостатнім та погодилися з їх збільшенням. У всіх інших питаннях демократи намагалися дотримуватися положень першої празької угоди. Вони вимагали, аби проекти загальнодержавних

законів проходили процедуру узгодження із відповідним представником КУ. Демократи також рішуче виступили проти планів чеських партій підпорядкувати членів КУ центральному уряду. Натомість Й.Леттріх запропонував налагодити більш тісні контакти СНР і КУ з президентом ЧСР. На закиди чеських політиків щодо асиметричності владної вертикалі, лідер демократів пропонував утворити чеські державні органи влади [13, с.140-146], аналогічні до тих, які діяли в Словаччині.

Друга празька угода стала черговим компромісом між СНР та чеськими партіями. Згідно з угодою, СНР передавала частину своїх повноважень президенту ЧСР [14, с.442]. Попри те, що дана угода ознаменувала часткову втрату суверенітету словацьких державних органів влади (відтепер вони були змушені узгоджувати свою законодавчу діяльність з центральною владою), пленум ДП її одностайно схвалив, без будь-яких зауважень.

За підсумком парламентських виборів у травні 1946 р. ДП отримала переконливу перемогу в Словаччині. За неї віддало свої голоси 62% виборців, у той час як за КПС лише 30,37%. Комуністи були шоковані своєю поразкою та дивилися на результати парламентських виборів як на перемогу реакційних сил, які прагнуть домогтися закріплення в новій конституції ЧСР «самостійності Словаччини та надання незалежності СНР й її уповноваженим від парламенту і уряду Чехословаччини» [15, с.499]. КПС в союзі з Комуністичною партією Чехословаччини (далі КПЧ) стали шукати засоби для паралізації виборчої перемоги демократів. Відкрито заборонити ДП новостворений уряд на чолі з комуністом К.Готвальдом не міг, оскільки розпуск партії означав би перехід її прихильників в опозицію. Вихід був знайдений. У Празі було піднято питання про державну благонадійність демократів. Комуністи переконували громадськість, що перемога ДП на парламентських виборах 1946 р. загрожує єдності ЧСР та створює передумови для відродження словацького сепаратизму, «людацтва» та клерофашизму.

27 травня 1946 р. ситуація в Словаччині стала предметом розгляду на спеціальному засіданні уряду. Страх перед можливим повторенням «14 березня 1939 р.» штовхав комуністів та чеські демократичні партії до збільшення повноважень органів центральної влади в Словаччині. На цьому ґрунті навіть було розпочато переговори про створення блоку чеських партій в Національному фронті, який мав стати головним борцем зі словацьким сепаратизмом та неолюдацтвом.

Усе це стало приводом до початку нових переговорів про розмежування компетенцій центральних і словацьких органів влади. На нараді представників двох національних фронтів 21 червня 1946 р. демократи виступили з ініціативою створення спеціального арбітражного органу, який би вирішував суперечки між СНР та центральною владою. 24 червня 1946 р. предметом обговорення стало питання особистого підпорядкування членів КУ профільним міністрам центрального уряду. Демократи виступили проти того, щоб центральний уряд призначав членів КУ. Вважали, що таким правом може володіти президент ЧСР або керівництво СНР.

Під час переговорів представники ДП постійно апелювали до другої празької угоди, адже йти на ще більші поступки центральній владі вони не бажали. Однак під тиском комуністів та представників чеських партій демократи були змушені капітулювати та погодитися на підписання 28 червня 1946 р. третьої празької угоди. Згідно з нею СНР була зобов'язана узгоджувати з центральним урядом проекти всіх своїх постанов. Уряд розглядав їх на предмет того, чи не суперечать вони урядовій програмі та чи не мають загальнодержавного значення. Іншими словами, законотворчість СНР стала символічною та не виходила за рамки регіональної самоврядності. Третя празька угода також обмежувала виконавчу владу КУ. Персональний склад КУ затверджувала Президія СНР, але тільки після погодження з урядом ЧСР. Таким чином, Корпус уповноважених ставав підконтрольним міністрам чехословацького уряду [16, с.446-447].

Третя празька угода обмежила повноваження словацьких органів до такої міри, що вони перетворилися на майже безправні інституції. Лідер демократів Й.Леттріх з цього приводу писав: «Словаччина, попри політичні та релігійні відмінності [з Чехією – автор], усвідомила собі, що в цій політичній ситуації, в цьому географічному положенні, в якому вона знаходиться, не може претендувати на яку-небудь державно-політичну незалежність ...» [17, с.106]. СНР ухвалила текст третьої празької угоди 16 липня 1946 р. Більшість політиків вважали її тимчасовим заходом і поклали надії на нову конституцію [18, с.52]. Різку критику на адресу третьої празької угоди можна було почути хіба що з вуст окремих демократів, передусім Ф.Турзо та П.Шкодачека [19, с. 271].

Під час роботи над проектом конституції представники ДП свідомо відмовилися від ідеї федеративного устрою ЧСР та виступили з вимогою широкої децентралізації на регіональній та

етнічній основі. Свій офіційний проект визначення державно-правового становища Словаччини в ЧСР партія представила в червні 1947 р. Він передбачав збереження словацьких державних органів влади – СНР та КУ. Передбачалося, що поруч із загальнодержавними Національними зборами існуватиме СНР, яка матиме законодавчі повноваження в Словаччині. Президент республіки мав наділятися правом скликати та розпускати СНР, а також призначати членів КУ за поданням СНР та згодою центрального уряду. Згідно з проектом демократів, урядова та виконавча влада в словацьких питаннях мала належати КУ, який у своїй діяльності був підзвітним СНР. У той же час в питаннях, які належали до компетенції загальнодержавних органів влади, КУ мав діяти за згодою та від імені центрального уряду, якому у цих питаннях і підпорядковувався [20, с.100-101].

У ході обговорення проекту конституції стало очевидно, що між партіями існують розбіжності в сфері співвіднесення компетенцій центральних і словацьких органів влади. Тому не дивно, що проект ДП не знайшов підтримки у представників інших партій та був відхилений.

В атмосфері психозу, коли будь-яка згадка про словацькі національні права могла стати підозрою в антидержавній діяльності та підтримці «людацтва», був підготовлений ґрунт для подальшого обмеження словацьких прав та реалізації політико-адміністративної централізації ЧСР [21, с.21]. Домогтися цього вдалося шляхом прийняття Національним фронтом чехів і словаків так званого «Додатку до третьої пражської угоди» від 17 листопада 1947 р. Згідно з цим документом Корпус уповноважених остаточно втрачав рештки самостійності та підпорядковувався центральній владі. Водночас провокацією урядової кризи комуністам восени 1947 р. вдалося ліквідувати наявну за результатами парламентських виборів

1946 р. більшість ДП в словацьких органах влади. 20 листопада 1947 р. був сформований новий склад словацького уряду, в якому демократи отримали лише шість міністерських портфелів з 15, що означало зменшення їх політичного впливу в Словаччині [22, с.104].

24-25 січня 1948 р. відбувся другий з'їзд ДП. Показово, що його делегати акцентували увагу на необхідності захисту демократичних прав і свобод в державі. У резолюції з'їзду ДП наголошувалося на небезпеці узурпації влади в ЧСР певними політичними силами та заявлялося про готовність партії захищати парламентську демократію. Однак здійснення урядового перевороту в лютому 1948 р. автоматично перекреслило всі плани демократів. Прийнята 9 травня 1948 р. конституція закріпила принцип рівноправності чеського і словацького народів, який трактувався в дусі третьої пражської угоди та автоматично завершила формування асиметричної моделі державно-правового регулювання національних відносин двох народів в рамках унітарної держави [23, с.106].

Таким чином, ДП у повоєнній Словаччині намагалася захистити головні завоювання СНП 1944 р., а саме принцип рівноправності чеського і словацького народів та право словаків на вільний національний розвиток у політичній, економічній та культурній сфері. З цією метою демократи підтримали ідею федеративного устрою ЧСР та брали активну участь у розбудові та роботі словацьких органів влади. ДП не мала союзника у боротьбі з пражським централізмом. Це послаблювало позиції партії під час переговорів з чехословацькою владою та зрештою привело до своєрідної капітуляції у вигляді трьох пражських угод, які зміцнили позиції центральної влади в Словаччині та підготували ґрунт для утвердження унітарного устрою в ЧСР. Це дає підстави зробити висновок про те, що діяльність ДП в словацькому питанні в 1944-1948 рр. була малоуспішною.

Джерела та література

1. Barnovský M. Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 / M. Barnovský. – Bratislava: Archa, 1993. – 248 s.
2. Syrný M. Demokraticka strana na Slovensku v rokoch 1945-1948 – organizačne aspekty / M. Syrný // Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948. – Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015. – S. 151-180.
3. Syrný M. Slovenskí demokrati '44-48. Kapitoly z dejin Democratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948 / M. Syrný. – Banská Bystrica, 2010. – 403 s.
4. Вовканич І. Чехословацьчина в 1945-1948 роках. Нарис історії перехідного періоду / І.Вовканич. – Ужгород: Вид-в. В.Падяка, 2000. – 352 с.
5. Syrný M. Slovenskí demokrati '44-48. Kapitoly z dejin Democratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948 / M. Syrný. – Banská Bystrica, 2010. – 403 s.
6. Syrný M. Demokraticka strana na Slovensku v rokoch 1945-1948 – organizačne aspekty / M. Syrný // Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948. – Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015. – S. 151-180.

7. Barnovský M. K profile a činnosti Demokratickej strany (1944 – 1948) / M. Barnovský // Soudobé dějiny. – 1996. – №2/3. – S.219-247.
8. Пугач Є. Чехо-Словацька федерація як можливість встановлення рівних прав словаків і чехів в єдиній державі (спроба реалізації та її доля) / Є. Пугач // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Сер.: Історія. – 2013. – № 1087, вип. 47. – С. 212-234.
9. Košícký vládný program (5 apríla 1945) // Dokumenty slovenskej narodnej identity a štátnosti. Zv. II. – Bratislava, 1998. – S. 407-409.
10. Dohoda československej vlády a Predsedníctva SNR o postavení a právomoci slovenských národných orgánov (prvá pražská dohoda) // Dokumenty slovenskej narodnej identity a štátnosti. Zv. II. – Bratislava, 1998. – S.430-432.
11. Syrný M. Tri pražské dohody v politike Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1945-1947 / M. Syrný // Kapitoly najnovších slovenských dejín. K 70. narodeninám Ph.Dr. Michala Barnovského, Dr.Sc. – Bratislava: Historický ústav SAV, 2006. – S.42-56.
12. Syrný M. Slovenskí demokrati '44-48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948 / M. Syrný. – Banská Bystrica, 2010. – 403 s.
13. Barto J. Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov (1944–1948) / J. Barto. – Bratislava Vyd. Epoque, 1968. – 242 s.
14. Protokol o rokovaní vlády Československej republiky a Slovenskej národnej rady z 11. apríla 1946 (druhá pražská dohoda) // Dokumenty slovenskej narodnej identity a štátnosti. Zv. II. – Bratislava, 1998. – S.442-444.
15. Из информационной записки ОВП ЦК ВКП(б) «О современном экономическом и политическом положении Чехословакии» Сентябрь 1947 г. // Советский фактор в Восточной Европе 1944-1953. В двух томах. Т. 1.1944-1948. – М.: РОССПЭН, 1999. – С. 496-503.
16. Dohoda predstaviteľov politických strán združených v Národnom fronte Čechov a Slovákov o doplnení a zmenách dohody medzi vládou ČSR a Predsedníctvom SNR z 2. júna 1945 a protokolu o rokovaní z 11. júna 1946 (tretia pražská dohoda) // Dokumenty slovenskej narodnej identity a štátnosti. Zv. II. – Bratislava, 1998. – S.445-448.
17. Вашкевич И. Взаимоотношения чехов и словаков (1918-1948 гг.): этапы, ментальные парадигмы, государственно-правовые решения / И. Вашкевич // Российские и славянские исследования: науч. сб. Вып. 7 / редкол.: А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. редакторы) [и др.]. – Минск: БГУ, 2012. – С. 101-107.
18. Rychlák, J. Češi a Slováci ve 20. Století. D 1: Česko slovenské vztahy 1945-1992 / J.Rychlák. – Praha; Bratislava: Academic Electronic Press a Ústav T. G. Masaryka, 1998. – 555 s.
19. Syrný M. Slovenskí demokrati '44-48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948 / M. Syrný. – Banská Bystrica, 2010. – 403 s.
20. Kozák J. Spory o úpravu ústavního poměru Čechu a Slováků 1945-1948 / J. Kozák // Český časopis historický. – 2003. – №1. – S.77-105.
21. Хмел Р. Словацкий вопрос в 20-м веке / Р.Хмел // Опыт демократических преобразований Словакии. – Братислава, 2007. – С.9-23.
22. Криль М. Словацький національно-визвольний рух у 1945–1947 рр.: основні форми і напрямки / М.Криль // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Випуск 18. – Ужгород: Вид-во «Говерла», 2007. – С. 99-105.
23. Вашкевич И. Взаимоотношения чехов и словаков (1918-1948 гг.): этапы, ментальные парадигмы, государственно-правовые решения / И. Вашкевич // Российские и славянские исследования: науч. сб. Вып. 7 / редкол.: А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. редакторы) [и др.]. – Минск: БГУ, 2012. – С. 101-107.↵